

CZESŁAW HADAMIK

**WCZESNY TOPOREK TYPU A
KULTURY CERAMIKI SZNUROWEJ Z MICHAŁOWIC,
POW. PIŃCZÓW, WOJ. ŚWIĘTOKRZYSKIE**

1. WSTĘP

W lecie 2000 roku pan Ryszard Kocel z Michałowic, gm. Czarnocin wypożyczył autorowi tego tekstu (w celach dokumentacyjnych) toporek kamienny, który znalazł w 1998 roku podczas prac ornich prowadzonych na swoim polu w Michałowicach. Ze wskazanej przez znalazcę bliższej lokalizacji wynika, że rejon odkrycia leży na pograniczu gruntów wsi Michałowice oraz Miławczyce, na stoku rozległego cypla lessowego, który od zachodu obiega dolina niewielkiego cieku, prawobrzeżnego dopływu rzeczki Stradomki, wpływającej dalej w kierunku południowo-zachodnim do Nidzicy. Cypel leży w granicach obszaru AZP 96–61, penetrowanego w 1982 roku przez W. Morawskiego i K. Tunię. Na terenie tegoż cypla zarejestrowano wówczas kilka stanowisk archeologicznych z materiałem datowanym na neolit, epokę brązu oraz ogólnie na pradzieje¹. Z Michałowic miał ponadto pochodzić fragment topora kamiennego opublikowany przez M. Wawrzeńckiego (1908, 90–91). Podobne znalezisko znane jest z niedalekiej Dzierażni, a zarejestrował je ksiądz S. Skurczyński (1947, 23: rys. 4; Graba-Łęcka-Paderewska 1963, 25, tabl. L: 4).

W przypadku naszego toporka brak jest bliższych danych stratygraficznych; ze wskazanej lokalizacji zdaje się wynikać, że toporek zalegał przed jego odkryciem w warstwie spływowej dolnych partii zachodniego stoku cypla, nie ma też

¹ Dokumentacja obszaru AZP 96–61 znajduje się w Archiwum Inspekcji Archeologicznej WO SOZ w Kielcach.

żadnych informacji o innych towarzyszących mu faktach kulturowych. Okaz należy zatem traktować jako znalezisko luźne, pozbawione kontekstu stratygraficznego.

Toporek pozostaje w posiadaniu znalazcy, pana Ryszarda Kocela.

2. FORMA OGÓLNA

Toporek wykonany jest bardzo starannie, dokładnie wygładzony, nie posiada zdobienia, brak jest też śladów używania. Znajdował się w stanie bardzo dobrym, z wyjątkiem jednego większego odprysku przy otworze i kilku płytkich zarysowań na powierzchni.

Jest to okaz o długości 19,5 cm. W części przyotworowej znajduje się silnie, łagodnie profilowane zgrubienie (maksymalna szerokość w tej partii wynosi 5,5 cm). Otwór przesunięty jest wyraźnie w kierunku obucha i znajduje się w 2/3 długości toporka (mierząc od ostrza do obucha); średnica otworu wynosi 1,9 cm. Ostrze, łukowate, lekko opadające (asymetryczne), posiada długość około 5 cm. Stosunkowo krótka część obuchowa ma kształt walcowaty, sam obuch jest lekko wypukły, o średnicy 3,5 cm. Na osiach nieznacznie łukowatego grzbietu i dolnej strony toporka biegną starannie wymodelowane wypukłe żeberka, z których wyraźniejsze jest żeberko grzbietowe, mniej wyraziste, ale również intencjonalnie modelowane — na stronie dolnej. Są to jedyne elementy urozmaicające obłą i starannie wygładzoną bryłę toporka.

W przekroju podłużnym górna strona — jak już zaznaczono wyżej — jest nieznacznie łukowata, a ostrze lekko opadające. W przekroju poprzecznym część przednia i przyotworowa posiada kształt spłaszczonego owalu o maksymalnych wymiarach 3,5 x 5,5 cm, a część obuchowa jest kolista, o średnicy 3,5 cm.

W sumie toporek posiada kształt smukły, ale z silnie dominującą częścią przednią, której masywności nie równoważy ani silne poszerzenie w partii przyotworowej ani stosunkowo krótki obuch.

3. SUROWIEC

Kwestia surowca, z którego wykonano toporek z Michałowic nie została jednoznacznie rozstrzygnięta. Określone zostały dwa możliwe do zaakceptowania surowce skalne: kambryjski lub dewoński piaskowiec kwarcytowy albo kwarcyt trzeciorzędowy².

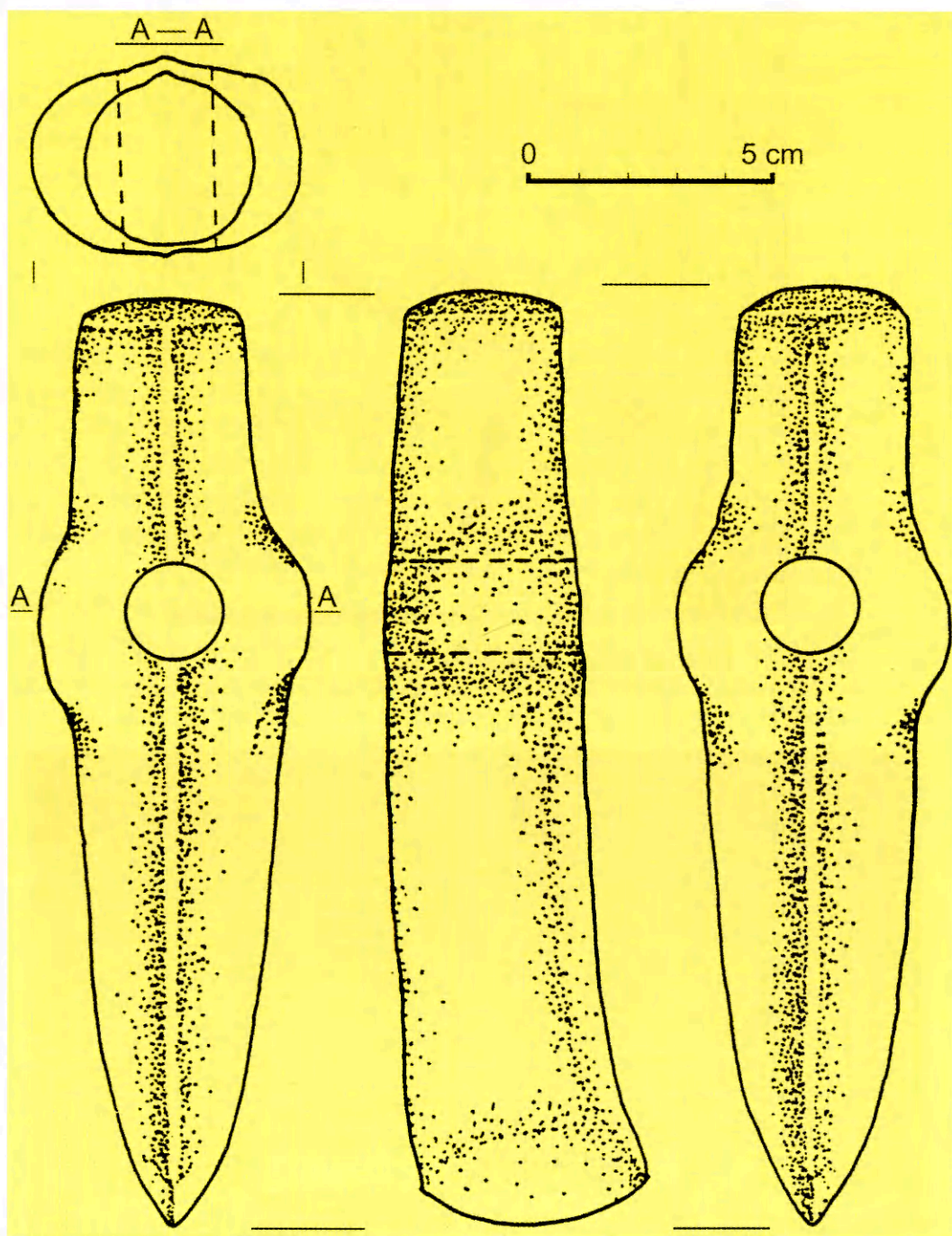
² Ekspertyzy geologicznej dokonał pan mgr Tymoteusz Wróblewski ze Świętokrzyskiego Oddziału Państwowego Instytutu Geologicznego w Kielcach, któremu składam w tym miejscu serdeczne podziękowania.

Ryc. 1. Przybliżona lokalizacja znaleziska na mapie w skali 1:10000
Fig. 1. Approximate location of the find on the map of 1:100 000 scale

Ryc. 2. Toporek typu A z Michałowic. Fot. Cz. Hadamik
Fig. 2. Type A axe from Michałowice. Photo. Cz. Hadamik

Ryc. 3. Toporek typu A z Michałowic. Rys. Cz. Hadamik
Fig. 3. Type A axe from Michałowice. Drawn by Cz. Hadamik

Piaskowce kwarcytowe występują w pasie średniogórza środkowoeuropejskiego, od Ardenów przez Harz, aż po Góry Świętokrzyskie. Tworzyły się one w strefach przybrzeżnych dawnych zbiorników morskich.

Podobne do nich, ale innego pochodzenia kwarcyty trzeciorzędowe występują u nas głównie na terenie Dolnego Śląska, między innymi w rejonie Niemczy i Bolesławca (Dziedzic, Kozłowski, Majerowicz, Sawicki 1979, 372–378).

4. POZYCJA FORMALNA I CHRONOLOGICZNA TOPORKA

Już wstępnie analizując kształt ogólny i proporcje toporka w planie i przekrojach, natrafiamy na spore trudności w znalezieniu ścisłych analogii do okazu z Michałowic. Kłopoty te pomnaża wystąpienie podwójnego żeberka (na grzbiecie i na stronie dolnej) — fakt nie spotykany w tego typu znaleziskach środkowo- i północnoeuropejskich, gdzie nawet w egzemplarzach posiadających żeberko na grzbiecie, strona dolna była go pozbawiona. Cecha ta najbardziej odróżnia okaz michałowicki od innych, skądinąd podobnych egzemplarzy.

Pomijając kwestię podwójnego żeberka, egzemplarz z Michałowic znajduje podobieństwa w typie A najstarszych toporków kultury ceramiki sznurowej z terenów środkowej Europy.

Pod względem formy najbliższą terytorialnie analogią jest toporek ze Złotej k/Sandomierza (Krzak 1980, 37, ryc. 6a), zbliżony do naszego okazu proporcjami, a także rozszerzeniem wokół otworu, walcowatą częścią obuchową i lekko wypukłym obuchem. Różnice dotyczą usytuowania otworu (w okazie ze Złotej leży on bliżej środka długości) oraz nieco bardziej opuszczonego ostrza; egzemplarz ze Złotej posiada żeberko tylko na stronie górnej. Ze Złotej (cmentarzysko na stanowisku Grodzisko I) znany jest jeszcze jeden toporek z żeberkiem na grzbiecie i poszerzeniem wokół otworu (Krzak 1961, 51: ryc. 48c, 53), jednak jest on — prócz ogólnego kształtu — jeszcze mniej podobny do okazu michałowickiego. Z innych małopolskich toporków zaliczanych do typu A większość wykazuje formalne pokrewieństwo z okazem michałowickim, niemniej trudno jest wskazać na ściślejsze analogie ze względu na mocno fragmentaryczny stan zachowania wielu z nich. Ogólne podobieństwo wykazuje toporek z Rzeszowa (Machnik 1966, tabl. XXXIII: 1); przejawia się ono w owalnym przekroju poprzecznym części przyotworowej, walcowatym kształcie obucha, istnieniu żeberka grzbietowego oraz lekko łukowatego przekroju podłużnego, jednak na tym analogie się kończą. Główne różnice bowiem to usytuowanie otworu prawie dokładnie w środku długości oraz lekko opadający obuch; te właśnie cechy decydują o nieco innych proporcjach toporka rzeszowskiego, a także podobnego do niego okazu z Siedlisk (Machnik 1960, s. 67); obydwaj egzemplarze zbliżone są do typu A3 toporków północnoniemieckich, według podziału K.W. Struve'go. Ze względu

na te istotne cechy różnicujące, nie można zaliczyć toporka z Michałowic do tej odmiany typologicznej, z którą kojarzone były dotąd najstarsze egzemplarze z terenu Małopolski (Bronicki, Kadrow 1998, 268).

Wydaje się, że najwyraźniejsze jest pokrewieństwo naszego okazu z typem A1 toporków północnoniemieckich z obszaru kultury grobów jednostkowych, według podziału K.H. Brandta. Chodzi tu o smukłe okazy ze słabo rozszerzonym, lekko opadającym ostrzem i nieznacznie łukowatym grzbietem, które według tego autora są genetycznie związane z obszarem północnego Harzu i odpowiadają chronologicznie rozwojowi jutlandzkich toporków typu B (Brandt 1956, 1–2). Typ A1 pojawia się (według Brandta) w starszym okresie grobów korytarzowych, a w centrum swego występowania, na północ od Harzu, styka się z kręgiem sasko-turyńskim kultury ceramiki sznurowej (Godłowska 1962, 177). Mniej natomiast cech wspólnych z wyżej wymienionymi, mimo formalnych podobieństw, wykazują toporki odmiany A1 z Jutlandii (Glob 1945, 18: fig. 1). Szereg przykładów toporków typu A, reprezentujących najstarszy horyzont kultury grobów jednostkowych, znanych jest ze Śląska; tutaj odmiany A1 i A2 Brandta uważane są za formy najstarsze (Godłowska 1962, 176).

Z kręgu analogii możemy natomiast wykluczyć toporki facetowane (typy A2, A3 Brandta), w tym m.in. toporek z Gajka koło Wałbrzycha, zaliczany przez J. Kostrzewskiego do typu „turyńskiego” (Kostrzewski 1970, 39–40, ryc. 26a).

Zatem toporek michałowicki wykazuje wiele cech zbieżnych z typem A1 na terenie Niemiec i Śląska, reprezentującym najstarszy, ogólnoeuropejski, horyzont kultury ceramiki sznurowej. Posiada on jednakże pewną cechę, która zbliża go do wcześniejszych nieco toporków kultury pucharów lejkowatych, mianowicie wyraźnie przesunięty w stronę obucha otwór. Podobną właściwość, a także wyraźnie zaznaczone poszerzenie wokół otworu, posiadają w tej kulturze niektóre egzemplarze typu X, na przykład toporki z Ciepłowodów czy Kunowa (Wiślański 1979, 185, 234); poza tym są one jednak zupełnie różne od okazu michałowickiego. Podobnymi cechami charakteryzują się również toporki związane z kulturą michelsberską nad Neckarem (Taubenberg), która bezpośrednio poprzedzała na tym terenie kulturę ceramiki sznurowej (Krzak 1980, 39). Topory typu X uważane są na obszarze grupy wschodniej KPL za importy z terenów nadłabskich, skąd miały napływać w fazie pikutkowskiej i wióreckiej (Wiślański 1979, 233). Wydaje się, że tenże obszar genetyczny rysuje się nam również w odniesieniu do omawianych cech toporka michałowickiego.

Opierając się na powyższych uwagach, możemy postawić tezę, że toporek z Michałowic jest wcześniejszy od uznawanych za najstarsze na terenie Małopolski toporków zbliżonych do typu A3 Struve’go (Bronicki, Kadrow 1998, 268) i w tej sytuacji przyjąć jego związek z najwcześniejszym stadium formowania ogólnoeuropejskiego horyzontu ceramiki sznurowej, poprzedzającym horyzont toporków typu A3.

W nawiązaniu do dwóch nurtów rozwoju kultury ceramiki sznurowej w Małopolsce (Machnik 1994, 10) okaz michałowicki byłby wobec tego śladem — może jednym z najwcześniejszych — nasuwania się na miejscowe podłoże kultury pucharów lejkowatych koczowniczych grup ogólnoeuropejskiego horyzontu tej pierwszej kultury, którego wcześniejsze wpływy widoczne są w niektórych toporkach typu X oraz okazach michelsberskich w kręgu nadłabskim.

Oczywiście trudno na podstawie jednego luźnego znaleziska rozbudowywać „głębie” ogólnoeuropejskiego horyzontu, ale powyższe sugestie można chyba przedstawić jako hipotezę badawczą.

5. ŻEBERKA — „SZWY ODLEWNICZE” NA STRONIE GÓRNEJ I DOLNEJ TOPORKA

W kontekście wyżej przedstawionych zagadnień interesująco przedstawia się sprawa podwójnego żeberka na toporku michałowickim, imitującego bez wątpienia szwy odlewnicze. Cecha ta, nie spotykana w żadnym z wyżej omówionych kręgów genetycznych naszego okazu, sugeruje bodaj czy nie bezpośrednio naśladownictwo odlewanego wyrobu miedzianego. Wyraźnie różnicuje ona toporek z Michałowic od typu A1 Brandta, w którym od początku jego rozwoju występowało tylko jedno żeberko — grzbietowe.

6. WNIOSKI

Podsumowując powyższe wywody, należy uznać toporek z Michałowic najprawdopodobniej za okaz wczesny, poprzedzający w Małopolsce horyzont toporków typu A3 Struve’go, a także nieco starszy od toporków typu A1 Brandta w Niemczech i na Śląsku. Posiada on pewne cechy archaiczne, nieobecne w toporkach typu A od początku ich rozwoju (przesunięty w tył otwór, żeberka — „szwy odlewnicze” na stronie górnej i dolnej, sugerujące bezpośredni wpływ wzorca miedzianego). Niektóre cechy naszego okazu znajdują zatem analogie w starszym podłożu kulturowym środkowoeuropejskim, inne — we właściwościach najstarszych egzemplarzy ogólnoeuropejskiego kręgu kultury ceramiki sznurowej. Wydaje mi się jednak, że właśnie z tym ostatnim kręgiem, a ściślej z okresem jego formowania, należy wiązać michałowicki toporek. Niestety, surowiec z którego został wykonany, nie pozwala nam na rozstrzygnięcie kwestii jego miejscowego lub obcego pochodzenia: w grę wchodzi tu najpewniej szeroko rozumiane tereny średniogórza środkowoeuropejskiego, od Połabia przez Śląsk po Małopolskę.

*Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków
w Kielcach*

BIBLIOGRAFIA

Brandt K. H.

- 1956 *Spätneolithische Kulturbevestigungen im Spiegel nordwestdeutscher Einzelgrabstreitaxte*, *Archaeologia Geographica* 5/6, s. 1–6.

Bronicki Andrzej, Kadrow Sławomir

- 1998 *Schyłkowoneolityczne topory kamienne z terenu województwa chełmskiego. Metrologia. Zagadnienie utylizacji egzemplarzy uszkodzonych i destruktyw*, *Archeologia Polski Środkowowschodniej III, Lublin–Chełm–Zamość*, s. 260–275.

Dziedzic Kazimierz, Kozłowski Stefan, Majerowicz Alfred,

Sawicki Leszek, red.

- 1979 *Surowce mineralne Dolnego Śląska*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Glob P. V.

- 1945 *Studier over den jyske Enkeltgravskultur, Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og historie*, R. 1944, København, s. 18–19.

Godłowska Marta

- 1962 *Kultura ceramiki sznurowej na Śląsku*, mps pracy magisterskiej, Biblioteka Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. 41 rękopisy.

Gra ba - Łęc ka - Pa de re ws ka Ludmiła

- 1963 *Osadnictwo neolityczne nad dolną Nidą. Badania archeologiczne w okolicy Wiślicy*, *Rozprawy ZBnPS UW i PW, II*, Warszawa, s. 7–135.

Kostrzewski Józef

- 1970 *Pradzieje Śląska*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Krzak Zygmunt

- 1961 *Materiały do znajomości kultury złockiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
1980 *Geneza i chronologia kultury ceramiki sznurowej w Europie*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Machnik Jan

- 1960 *Ze studiów nad kulturą ceramiki sznurowej w Karpatach polskich*, *AAC* 2, fasc. 1–2, s. 55–86.
1966 *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
1979 *Krąg kulturowy ceramiki sznurowej, Prahistoria Ziemi Polskich, t. II, Neolit*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 337–411.
1994 *Dwa nurty rozwoju kultury ceramiki sznurowej w Małopolsce*, *Spraw. Arch.* 46, s. 7–12.

Skurczyński Stanisław

- 1947 *Archeolog na probostwie*, *Pamiętnik Kielecki*, Kielce, s. 9–40.

Wawrzeniecki Marian

1908 *Poszukiwania archeologiczne w Królestwie Polskim dokonane przez Maryana Wawrzenieckiego 1905 i 1906 roku, Materiały Antropologiczne-Archeologiczne i Etnograficzne 10, s. 64-98.*

Wiślański Tadeusz

1979 *Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych, Prahistoria Ziem Polskich, t. II, Neolit, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 165-260.*

CZESŁAW HADAMIK

AN EARLY TYPE A AXE OF THE CORDED WARE CULTURE FROM MICHAŁOWICE, PIŃCZÓW DISTRICT, ŚWIĘTOKRZYSKIE VOIVODSHIP

Summary

In 1998, during agriculture work, a stone axe of the Eneolithic age was found in the village of Michałowice, Pińczów district. It was a stray find without any stratigraphic context. The length of the artifact, very well made, is 19.5cm. Its most characteristic features are: clearly widened part around the hole (moved slightly to the rear of the artifact), a solid front part, and lateral rims meticulously modeled along on upper and lower sides (evidently imitation of casting seams on copper axes). It is made of Cambrian or Devonian sandstone, or perhaps Tertiary quartzite, i.e. rocks registered in Central European Mid Mountains.

The artifact from Michałowice has analogies among axes of Type A from territories Of Germany and Silesia. They represent the earlier, Pan-European Horizon of the Corded Ware culture. It shows also certain resemblance with older axes of Type X of the Funnel Beaker culture. Therefore we can assume that the find in question is older than axes of Type 3 after Struve (supposedly the earliest in Lesser Poland), and that Type A1 in Germany and Silesia. It can be associated with the earliest, formative phase of the Corded Ware culture, possibly reflecting the process of penetration of nomadic groups of the Pan-European Horizon into the Funnel Beaker culture milieu.

Especially interesting feature of the axe from Michałowice is the double rim, so far not registered on territories possibly ancestral to our find. It suggests a direct imitation of a copper archetype.

Translated by Jerzy Kopacz

The earliest corded ware culture in the Carpathian Basin is the Badenian culture, which is dated to the late Neolithic (ca. 5500-4800 BC). The Badenian culture is characterized by its corded ware pottery, which is decorated with a corded pattern. The Badenian culture is also known for its burial mounds, which are often found in the Carpathian Basin. The Badenian culture is considered to be one of the earliest corded ware cultures in the Carpathian Basin.

CZECH REPUBLIC AN EARLY TYPE A AXE OF THE CORDED WARE CULTURE FROM THE KARLOVY VARY DISTRICT

The present study is based on a collection of archaeological finds from the Karlovy Vary district, which is located in the western part of the Czech Republic. The collection includes a number of corded ware pottery fragments, which are decorated with a corded pattern. The pottery fragments are dated to the late Neolithic (ca. 5500-4800 BC). The collection also includes a number of stone axes, which are made of flint. One of the axes is particularly interesting, as it is an early type A axe. This axe is characterized by its shape, which is similar to that of a battle-axe. The axe is dated to the late Neolithic (ca. 5500-4800 BC). The early type A axe is considered to be one of the earliest axes in the Carpathian Basin. The early type A axe is also known for its corded ware pottery, which is decorated with a corded pattern. The early type A axe is considered to be one of the earliest corded ware axes in the Carpathian Basin.